

ŽEMAITIJA IR LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS VIDAUS KOVOS XVII A. PABAIGOJE – XVIII A. PRADŽIOJE

Gintautas Sliesoriūnas

<https://orcid.org/0000-0001-5516-4035>

ABSTRACT

In the late 17th and early 18th centuries, Žemaitija (Samogitia) was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, known for the especially harsh political and military conflicts that afflicted the Grand Duchy of Lithuania at that time. The hegemony of the Sapieha magnate family, established in Lithuania in the 1680s, was not in the interest of the other most influential magnate families. On the eve of the Great Northern War (1700–1721), the internal struggle between different magnate factions in Lithuania was taking extremely radical forms, which overstepped the framework of routine political competition. Open violence was increasingly resorted to, especially during sessions of the *sejmiks* (local parliaments). This article aims to show the reasons for the active involvement of the Žemaitijan nobility in the anti-Sapieha movement. The author attempts to find answers to the questions why Žemaitija became an arena for the exceptionally active struggle between magnate factions, and whether the supporters of the anti-Sapieha movement actually prevailed in Žemaitija at the turn of the 17th and 18th centuries.

KEY WORDS: Polish-Lithuanian Commonwealth; Grand Duchy of Lithuania; Žemaitija; Great Northern War; Sapieha; struggle between magnate factions.

ANOTACIJA

XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje Abiejų Tautų Respublikoje Žemaitija tapo tuo regionu, kuriame itin aštriai pasireiškė tuo metu Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę apėmę politiniai ir kariniai konfliktai. XVII a. 9-ajame dešimtmetyje Lietuvoje įtvirtinta didikų Sapiegų giminės hegemonija netenkino kitų įtakingiausių didikų giminių interesų. Didžiojo Šiaurės karo (1700–1721 m.) išvakarėse didikų grupuočių kova Lietuvoje ėmė įgauti itin radikalias formas, peraugusias rutininės politinės konkurencijos ribas. Vis dažniau buvo griebiamasi atviros prievartos, ypač vykstant seimeliams. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti priežastis, paskatinusias į anti-sapieginį judėjimą aktyviai įsitraukti Žemaitijos bajoriją. Bandoma rasti atsakymus į klausimus, kodėl būtent Žemaitija tapo itin aktyvios didikų grupuočių tarpusavio kovos arena ir ar tikrai Žemaitijoje antisapieginio judėjimo šalininkai XVII ir XVIII a. sandūroje absoliučiai dominavo.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Abiejų Tautų Respublika; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė; Žemaitija; Didysis Šiaurės karas; Sapiegos; didikų grupuočių kovos.

Gintautas Sliesoriūnas, dr., senior research fellow, Lithuanian Institute of History, Tiltos g. 17, LT-01101 Vilnius, Lithuania. E-mail: sliesoriunasgintas@gmail.com

XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje Žemaitija tapo tuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) regionu, kuriame itin aštriai pasireiškė tuo metu valstybę apėmę politiniai ir kariniai konfliktai. XVII a. pabaigoje LDK labai paaštrėjo prieštaravimai tarp svarbiausių privilegijuotojo luomo grupių. Bajorija buvo išvarginta ilgamečių Lenkijos ir Lietuvos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – karų, kurie beveik be perstojo alino kraštą nuo pat XVII a. vidurio. Šio amžiaus pabaigoje vyko sunkus Respublikos karas su Osmanų imperija (1683–1699 m.). Bajorijos grupių nepasitenkinimą kėlė, jų manymu, neproporcingai paskirstoma LDK kariuomenės išlaikymo našta ir ypač šios kariuomenės dalinių piktnaudžiavimas. Vis augusio nepasitenkinimo adresatu tapo tuo metu Lietuvoje dominavusi Sapiegų grupuotė, kurios lyderis – Kazimieras Jonas Sapiega, Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas – buvo vyriausiasis Lietuvos kariuomenės vadas. Etmono brolis Benediktas Povilas Sapiega ėjo LDK didžiojo išdininko pareigas. Abu broliai savo galiomis, kurias jiems suteikė užimami postai ir turtai, t. y. gausios privačios ir jiems valdyti suteiktos valstybinės valdos – seniūnijos, XVII a. 9-ajame dešimtmetyje įtvirtino Sapiegų grupuotės hegemoniją Lietuvoje. Sapiegų hegemonija netenkino kitų įtakingiausių LDK didikų giminių, pvz., Radvilų, interesų. XVII a. 10-ajame dešimtmetyje didikų grupuočių kova LDK ėmė įgauti itin radikalias formas, peraugančias politinę konkurenciją. Vis dažniau buvo griebiamasi atviros prievartos, ypač seimelių metu. Sapiegų varžovus ir politinius priešininkus rėmė karaliaus Jonas III Sobieskis. Sapiegų padėtį dar labiau komplikavo konfliktai su Katalikų bažnyčios hierarchais – Vilniaus vyskupu Konstantinu Kazimieru Bžostovskiu (Vilniaus vyskupu buvo 1687–1722 m.). Su juo didysis etmonas ypač konfliktavo 1693–1696 m., o nuo 1695 m. – dar ir su naujai paskirtu Žemaičių vyskupu Jonu Jeronimu Krišpinu-Kiršenšteinu (Žemaičių vyskupu buvo 1695–1708 m.). Su juo Sapiegos ypač konfliktavo 1695–1696 m.¹ Tarpuvaldžiu, kuris prasidėjo 1696 m. birželio 17 d. mirus karaliui Jonui III Sobieskiui ir užtruko iki 1697 m. vidurio, ir ypač po 1697 m. karaliaus rinkimų, kurie pasibaigė Respublikos bajorijos skilimu į Saksonijos kunigaikščio Frydricho Augusto (po karūnacijos tapusio Lenkijos ir Lietuvos valdovu Augustu II) bei jo varžovo, Prancūzijos remto Pranciškaus Liudviko Burbono, Konti (Conti) kunigaikščio, šalininkus, LDK didikų grupuočių kova peraugo į atvirą ginkluotą konfliktą, kuris istoriografijoje vadinamas vidaus karu. Žemaitija jau 1698 m. pradžioje tapo vienu iš pačių svarbiausių šio vidaus karo veiksmų teatru. Į kovas, ypač antisapieginio judėjimo pusėje, labai aktyviai ir gausiai įsitraukė Žemaitijos kunigaikštystės bajorija. Bene radikaliausiu antisapieginio judėjimo lyderiu tapo Griga-

¹ Apie Sapiegų konfliktą su Bžostovskiais ir Krišpinais-Kiršenšteiniais plačiau žr.: SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*. Vilnius, 2000, p. 85–87, 129–160, 213–221, 237–240; SAWICKI, Mariusz. „Wojna“ parlamentarna i sądowa Sapiechów z Kryszpinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku. In *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Red. Andrzej STROYNOWSKI. Warszawa, 2013, s. 253–267; SAWICKI, Mariusz. Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiechą w latach 1693–1696. In *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*. Red. Sławomir GÓRZYŃSKI, Mirosław NAGIELSKI. Warszawa, 2014, s. 383–401.

lius Antanas Oginskis, Žemaitijos generalinis seniūnas (1698–1709 m.). Amžininkų tekstuose, taip pat istoriografijoje kartais minimi „tūkstančiai“ bajorų, pasirengusių sekti paskui G. A. Oginskį ir kovoti su „Respublikos priešais“, kuriais, priklausomai nuo konkrečios situacijos, galėjo būti ir Sapiegos, o nuo 1700 m. – ir švedai². Sapiegų pralaimėjimą vidaus kare lėmusiame Valkininkų mūšyje dalyvavo, sprendžiant iš Valkininkų nutarimo teksto, septynios Žemaitijoje suformuotos vėliavos, matyt, gausios, nes nutarime nėra išvardyti jose buvę bajorai, skirtingai nuo atvykusiųjų su kitų pavių ir vaivadijų vėliavomis³. Šiame straipsnyje ir bus stengiamasi atskleisti priežastis, paskatinusias Žemaitijos bajoriją taip aktyviai įsitraukti į antisapieginį judėjimą. Bus bandoma rasti atsakymus į klausimus: kodėl būtent Žemaitija tapo itin aktyvios didikų grupuočių tarpusavio kovos arena; ar tikrai antisapieginio judėjimo šalininkai taip absoliučiai dominavo Žemaitijoje XVII ir XVIII amžių sandūroje.

Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kokios specifinės Žemaitijos kunigaikštystės ypatybės lėmė, kad žemaičių bajorai itin aktyviai rėmė antisapieginio judėjimo lyderių iškeltus reikalavimus, kurie 1697 m. elekciniam seime įgavo įstatymo išraišką, t. y. buvo išdėstyti vadinamajame Lenkijos ir Lietuvos teisės suluginimo („koekvacijos“) įstatyme. 1697–1700 m. kova už jo normų įgyvendinimą tapo pagrindiniu antisapieginio judėjimo viešai deklaruojamu tikslu. Paaiškinimo reikėtų ieškoti Žemaitijos žemėvaldos specifikoje.

Žemėvaldos struktūros Žemaitijoje ypatybės

Žemaitijos žemėvaldos struktūroje santykinai didelę dalį, lyginant su kitomis LDK vaivadijomis, užėmė „karališkoji“ bei valstybinė žemė – karališkosios ekonomijos (Šiaulių) ir, kas ypač svarbu šiame straipsnyje nagrinėjamai problematikai, – seniūnijos ir tenutai. Iš maždaug 22 700 dūmų, surašytų Žemaitijoje 1690 m. padūmės surašymo metu, seniūnijoje ir tenutuose buvo apie 4 420⁴, t. y. beveik penktadalis. Didesnė

² STASZEWSKI, Jacek. *O miejsce w Europie: stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*. Warszawa, 1973, s. 227–228 (čia minima Prancūzijos pasiuntinio informacija, kad LDK „opozicija“ (t. y. G. A. Oginskis) atsiuntė karaliui į pagalbą prieš švedus du tūkstančius lengvųjų raitelių); STASZEWSKI, Jacek. *August II Mocny*. Wrocław, 1998, s. 109 (čia rašoma, kad nors Žemaitijos generalinis seniūnas paskelbė universałą, kviečiantį Žemaitijos bajorus į visuotinį šaukimą, kuris buvo pažadėtas Augustui II kaip parama saksų kariuomenei, puolusiai Rygą, tačiau G. A. Oginskio paramos buvo atsakyta); [FLEMING, Jacob Heinrich, von]. *Mémoires concernant l'élection d'Auguste II pour roi de Pologne et les débuts de la guerre du Nord (1696–1702) = Pamiętniki o elekcji Augusta II na króla polskiego i o początkach wojny północnej (1696–1702)*. Wyd. Urszula KOSIŃSKA. Warszawa, 2017, s. 425 (mini 1200 „valakų“ (lengvųjų raitininkų), kuriuos G. A. Oginskis atsiuntė J. H. Flemmingui prie Rygos).

³ *Postanowienie Generalne Stanów W. X. Litewskiego wieczne y nigdy nienaruszone, na Zieździe Walnym Woiewództw y Powiatów, Pospolitym ruszeniem pod Olkinikami uchwalone...* [Wilno], 1700.

⁴ BŁASZCZYK, Grzegorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985, s. 62.

santykinė valstybinių valdų dalis buvo tik Polocko vaivadijoje⁵, beje, taip pat tapusioje intensyvių kovų arena vidaus karo išvakarėse ir jo metu. Tai buvo ta žemėvaldos dalis, kuri XVII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais buvo apkrauta didžiausiomis prievolėmis, skirtomis nuolat kariavusiai LDK kariuomenei išlaikyti. Fiskaline prasme tai buvo faktiškai nuolatinis, nuo seimo sprendimų nebespriklaustantis kariuomenės žiemojimo („žimos duonos“) mokesčiai – hiberna. Seniūnijos ir tenutai mokėjo šį mokestį net ir tada, kai dėl dažno tuo metu seimų nutraukimo bajorų privatūs dvarai išvengdavo seimo nustatytų mokesčių, pirmiausia – padūmės. Dar didesnį bajorijos, ypač valdžiusios („laikiusios“) valstybines valdas ir ypač tokiose gyvenusios, nepasitenkinimą kėlė prievolė suteikti kariuomenei apgyvendinimą („stogą“) žimos metu (faktiškai tai reiškė, kad ne tik žiemą, bet visada, kai kariuomenė ilsėjosi tarp karo kampanijų). Tai buvo vadinamoji pastovio („konsistencijų“) prievolė. Kadangi LDK kariuomenė iš kitų mokesčių, pvz., padūmės, gėralų, finansavimo sulaukdavo nereguliariai, algos vėluodavo, valstybės išdas kariškiams vis labiau įsiskolindavo, tai kariuomenės daliniai trūkstamas savo pragyvenimui lėšas stengėsi išgauti neproporcingai apkraudami prievolėmis valstybinius dvarus pastovių metu. Tai keldavo nuolatinius konfliktus su bajorija. Daug konfliktų kėlė ir hibernos mokesčio neproporcingas paskirstymas seniūnijoms. Didelį Žemaitijos bajorijos nepasitenkinimą kėlė vadinamieji kariuomenės „maršai“, t. y. kariuomenės dalinių žygiavimas per privačius bajorų dvarus ir ypač kariškių apsistojimas nakvynei privačiuose dvaruose. Dažnai kariškiai objektyviai to negalėdavo išvengti, bet tokią praktiką galiojusi teisė ir bajorų privačių valdų imuniteto teisės draudė. Galima konstatuoti, jog Žemaitijos žemėvaldos struktūra lėmė, kad ji santykinai labiau nei beveik visi kiti LDK regionai buvo apkrauta pastovių LDK kariuomenei prievole, Žemaitijoje buvo surenkama taip pat santykinai daugiau kariuomenei skirtų nuolatinių mokesčių – hibernos (ir kvartos). Ta aplinkybė, kad Žemaitija buvo nutolusi nuo karo su turkais veiksmų teatro – Podolės, lėmė, jog kiekvienais metais didelė LDK kariuomenės dalis du kartus per metus žygiuodavo Žemaitijos keliais, vargindama maršų metu ir privačių bajorų dvarų gyventojus. Tradicinė kariuomenės, žiemodavusios Žemaitijoje, maršų trasa buvo iš Žemaitijos seniūnijų per Kauną, Gardiną, Brestą, Lenkijoje buvusią Voluinę į Podolę, o pasibaigus karo kampanijai, vėlyvą rudenį ar net žiemą – atgal. Bajorijos ginčai su LDK kariuomene paprastai būdavo sprendžiami etmono teisme, karinėse-iždo komisijose, kartais – Iždo tribunole, t. y. kariuomenei pretenzijų turėdavę Žemaitijos bajorai, tiek smulkūs žemvaldžiai, tiek ir patys turtingiausi, taip pat ir seniūnijų ar tijūnijų valdytojai, atsidurdavo Sapiegų giminės lyderių – didžiojo etmono ar didžiojo iždininko kontroliuotose institucijoje. Sapiegos buvo linkę proteguoti kariškius. Tad bajorijos nepasitenkinimas galiausiai nukrypo į K. J. Sapiegą ir jo brolių iždininką B. P. Sapiegą. Tačiau po respublikonų per-

⁵ MORZY, Józef. *Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku*, Poznań, 1965, (žr. 52 lentelę). Istoriko skaičiavimais, po XVII a. vidurio karų Žemaitijoje valstybinėse („kvartinėse“) valdose buvo sutelkta 31,1 proc. visų dūmų, o Polocko vaivadijoje – net 48,4 proc. Palyginimui: Minsko vaivadijoje tokių buvo 11,6 proc., Naugarduko – 7,9 proc., Vitebsko – 7,3 proc.

galės prieš Sapiegas prie Valkininkų (1700 m. lapkričio 18 d.), kai respublikonai visoje LDK įtvirtino savo konfederacinio pobūdžio valdžią, jiems teko iš naujo formuoti LDK reguliariąją kariuomenę, dabar jau pavaldžią respublikonams. Jos finansavimo pagrindą vėl turėjo sudaryti hibernos mokesčiai. Respublikonų parengtas hibernos mokesčio tarifas (rémėsi 1667 m. hibernos tarifu) vėl neproporcingai apmokestino Žemaitiją (dėl tos pačios priežasties – itin didelės valstybinių dūmų santykinės dalies). Buvo numatyta, kad Žemaitijoje hibernos mokesčiu turi būti apmokestinti 11 806 dūmai. „Vienkartinė“ hiberna („simple“) turėjo čia duoti 165 284 auksinus pajamų, o dvi-guba („duple“) – 330 568 auksinus. Palyginimui: Naugarduko vaivadijos centriniame paviete tokių dūmų buvo 226, o hibernos mokesčio jie turėjo mokėti 3 164 („simple“) ir 6 328 („duple“) auksinus; Polocko vaivadijoje, atitinkamai, 778 dūmai ir 10 892 bei 21 784 auksinai; antras po Žemaitijos pagal nustatytą mokėtiną hibernos mokesčio dydį LDK buvo Kauno pavietas – 3 885 dūmai ir, atitinkamai, 54 390 ir 108 780 auksinų⁶. 1701 m. Gardino komisijoje buvo įvertintos Žemaitijos valstybinių dvarų (seniūnijų ir tenutų) pajamos ir apskaičiuotas mokėtinas kvartos mokesčio dydis. Išėjo 120 095,23 auksinų pajamų ir nuo jų 30 023,29 auksinų dydžio mokėtinas kvartos mokeskis. Visos LDK kartu su Livonijos vaivadija valstybiniai dvarai, pagal šį registrą, turėjo duoti 732 884,4 auksinų pajamų ir nuo jų turėjo išduoti mokėti 183 221,1 ir dar 1/2 auksinų kvartos mokesčio. Tad ir kvartos mokesčio Žemaitijai tekusi dalis sudarė per šeštadalį visoje LDK surenkamos kvartos mokesčio dalies. Tuo tarpu Naugarduko vaivadijos centrinis pavietas teturėjo mokėti 386,21 auksinų⁷.

Karaliaus Jono III Sobieskio aplinkoje subrandintas minėtų bajorijos nepasitenkinimą kėlusią problemų sprendimo būdas buvo Lenkijos karalystės pavyzdžiu apriboti LDK didžiojo etmono teises savarankiškai skirti kariuomenei pastovius, t. y. žiemojimo vietas. Ir skirti tas žiemojimo vietas „pasienyje“ (taip pat Lenkijos pavyzdžiu). LDK sąlygomis tai turėjo būti pietinės vaivadijos ir pavietai, pirmiausia turėta galvoje Bresto vaivadija ir Pinsko pavietas („Polesė“). Žemaitijos bajorijai toks sprendimas turėjo atrodyti itin patraukliai, būtent Žemaitija (ir Polocko vaivadija) turėjo išlošti iš tokios reformos daugiau nei bet kuri kita LDK vaivadija ar pavietas. 1697 m. elekciniame seime priimtame Lenkijos ir Lietuvos teisių sulyginimo („koekvacijos“) įstatyme ir buvo įtvirtintos šios nuostatos, idealiai atliepusios Žemaitijos bajorijos lūkesčius bei interesus. Įstatymas nurodė išdėstyti LDK kariuomenę Gardino ir Alytaus karališkosiose ekonomijose, Pinsko pavieto teismo seniūno „ekonomijoje“, Sokolo (Sokulkos) girininkijoje, Bresto vaivadijos seniūnijose. Nuspręsti, kaip ir kur konkrečiai išdėstyti kariuomenės dalinius, buvo patikėta komisarams, iš kurių išskirtiniai

⁶ Valkininkų suvažiavime 1700 m. patvirtintas LDK hibernos mokesčio tarifas. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau LMAVB RS), f. 21, b. 2102, l. 1–38 (apie Žemaitiją žr. l. 7v–10v).

⁷ LDK valstybinių valdų duodamų pajamų registras, patvirtintas [1701 m.] liepos 3 d. Gardino komisijoje. LMAVB RS, f. 21, b. 2102, l. 37v.

įgaliojimai buvo suteikti tuometiniams LDK didžiajam vėliavininkui, jau netrukus, 1698 m., tapsiančiam Žemaitijos generaliniu seniūnu, G. A. Oginskiui⁸. Nenuostabu, kad kai G. A. Oginskis 1697 m. pabaigoje – 1698 m. savo aktyvios politinės ir karinės veiklos pagrindiniu regionu pasirinko Žemaitiją, sulaukė čia gana stiprios paramos. Tuo metu viešai skelbiamas G. A. Oginskio tikslas buvo priversti K. J. Sapiegą, kurį G. A. Oginskis kaltino koekvacijos įstatymo įgyvendinimo sabotavimu, visiškai realizuoti šio įstatymo nuostatas, pirmiausia susijusias su kariuomenės išdėstymu LDK pietiniame paribyje. Tačiau vertinant objektyviai, įstatyme numatytos vietos kariuomenės išdėstymui buvo per mažos ir nepajėgios pakelti tokios naštos. Protestavo ir Pinsko bei Bresto paviety bajorai. Todėl planuotas tolesnis antisapieginio judėjimo lyderių ir juos palaikiusių bajorų reikalavimas buvo radikaliai sumažinti LDK kariuomenę, nepaisant tebesitęsusio karo su turkais. Toks sprendimas, karaliui Augustui II spaudžiant, buvo priimtas 1698 m. gruodžio mėnesį prie Gardino⁹, kur susitelkė ginkluotam konfliktui pasirengusios trys jėgos – K. J. Sapiegos vadovaujama reguliarioji kariuomenė, antisapieginio judėjimo lyderių į visuotinę šaukimą sukviesta paviety bajorija ir saksų kariuomenės daliniai. Žemaitijai toks sprendimas neatnešė jokio taip laukto palengvėjimo, kadangi vietoje LDK kariuomenės Žemaitijoje (pirmiausia – karališkojoje Šiaulių ekonomijoje) buvo išdėstyti saksų kariuomenės daliniai, tais metais padėję Respublikos kariuomenei kovoti su turkais ir totoriais. Ir nors 1699 m. Respublikos seimas įpareigojo Augustą II išvesti iš Respublikos saksų kariuomenę atgal į Saksoniją, netrukus senatorių tarybos leidimu karalius gavo sutikimą saksus išdėstyti Palangos seniūnijoje. Kadangi ten visi saksų daliniai netilpo, saksų kariškiai vėl imta dislokuoti ir kitose Žemaitijos valdose, pirmiausia – Šiaulių ekonomijoje¹⁰.

⁸ *Coeaquatio iurium una cum ordinatione iudiciorum tribunalitiorum et repartitione, locationeque exercituum Magni Ducatus Litvaniae* [Vilnius, 1697–1698?]; *Volumina legum*. T. V. Petersburg, 1860, s. 417–421, f. 861–870; LAPPO, Jonas. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos* (Teisės mokslų biblioteka, nr. 12). Kaunas, 1932, p. 132–137, 155–162; MALEC, Jerzy. *Coeaquatio iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku*. *Acta Baltico-Slavica*, 1979, nr. 12, s. 203–215; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Sejmiki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696/97 r. a nadanie językowi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim. In *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*. T. 1. Red. Jacek STASZEWSKI, Krzysztof MIKULSKI, Jarosław DUMANOWSKI. Toruń, 2002, s. 209–214; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės teisių suliginimo – *coeaquatio iurium* – įstatymo priėmimas 1697 metais. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA, Artūras MICKEVIČIUS, Jolita SARCEVIČIENĖ. Vilnius, 1997, p. 325–338; SLIESORIŪNAS, G. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystės vidaus karo išvakarėse...*, p. 245–259; WASILEWSKI, Tadeusz. Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do początku XVIII wieku. *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1, s. 45–62; WOLIŃSKI, Janusz. Koekwacja praw na Litwie 1697 r. In *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w.: prace ofiarowane Władysławowi Czaplirńskiemu w 60 rocznicę urodzin*. [Kom. red. Józef GIEROWSKI et al.]. Warszawa, 1965, s. 189–192.

⁹ Traktat Rzeczypospolitej z Woyskiem Wielkiego X. Litt: Wypis z Xiąg Głównych Trybunalnych Spraw Wieczystych w Mińsku odrpawionych... In *Acta Stanów Wielkiego Xięstwa Littewskiego na Pospolite Ruszenie Vigore Laudum Wileńskiego 14 Augusti 1698. Postanowionego między Ławnem a Puzewiczami w Powiecie Grodzieńskim Zgromadzonych Anno Domini 1698 Dnia 21 Decembris*. Wilno, 1699.

¹⁰ DYBAŚ, Bogusław. *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.* (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, r. 84). Toruń, 1991, s. 193–196.

Taigi, per visą laikotarpį po karaliaus elekcijos 1697 m. Žemaitijoje buvo išdėstomos įvairios kariuomenės. 1698 m. Žemaitijoje savo pagrindinę bazę įsteigė konfederaciją sudarę, t. y. G. A. Oginskio, o ne K. J. Sapiegos valdžią pripažinę, LDK kariuomenės daliniai, kurių dalis visos LDK kariuomenėje buvo gana didelė. Tik jie savo išlaikymo našta užkrovė pirmiausia Sapiegų privačioms valdoms, nors tai ir prieštaravo LDK teisei. Atitraukus K. J. Sapiegai lojalią kariuomenę iš Žemaitijos, joje taip ir liko konfederacinės kariuomenės daliniai, be to, buvo suorganizuoti ir faktiškai privatūs G. A. Oginskio daliniai, kurie čia buvo ir 1699–1700 m. Žemaitijoje 1699 m. pradžioje dar buvo išdėstyta ir Saksonijos kariuomenė, kuri, nors pagal seimo sprendimą 1699 m. turėjo grįžti į Saksoniją, vėliau gavo leidimą čia likti ir tapo svarbia Augusto II rengiamo karo su Švedija dalimi. Taip Žemaitija ir įžengė į Didįjį Šiaurės karą (1700–1721 m.). 1701 m. pabaigoje karo veiksmai jau tiesiogiai pasiekė Žemaitiją ir tęsėsi čia be pertraukos iki pat 1709 m. pabaigos. Taigi, Žemaitijos bajorijos viltys išsilaisvinti iš prievolės teikti pastovius kariuomenei niekada neišsipildė. Galima būtų daryti prielaidą, kad gyvenime neišsipildžiusios Žemaitijos bajorijos viltys nusimesti kariuomenės tiesioginio išlaikymo našta sumažino bajorų paramą antisapieginio judėjimo lyderiams ir palengvino Sapiegų pastangas, ypač akivaizdžias nuo 1702 m., vėl sutelkti savo sąjungininkus Žemaitijoje.

Dar viena Žemaitijos žemėvaldos ypatybė, lėmusi, kad šis kraštas tapo didikų grupuočių įnirtingo susidūrimo vieta, buvo ta, jog čia savo rezidencijas ar stambius valdų kompleksus turėjo visų svarbiausių grupuočių lyderiai ar bent politiškai aktyvūs veikėjai. Valdų kompleksai reikė, kad čia pat telkėsi ir tų didikų klientai bei tarnai, todėl tokie didikai galėjo daryti įtaką seimeliams. Kita vertus, neišvengiamai atsirasdavo dėl visokių turtinių bylų nepatenkintų artimesnių ar tolimesnių kaimynų ir varžovų. XVII a. pabaigoje didžiausias Žemaitijos žemėvaldys buvo galingiausias LDK didikas K. J. Sapiega. Reikėtų tik iš karto patikslinti, kad taip būtų, jei neatsižvelgtume į Jonui III Sobieskiui įkeistos karališkosios Šiaulių ekonomijos, kurią po valdovo mirties, kaip įkeistą Sobieskiams, perėmė valdyti, nors ir su dideliais vargais, karaliaus vyriausiasis sūnus Jokūbas Sobieskis¹¹. K. J. Sapiega Žemaitijoje oficialiai, pagal

¹¹ G. A. Oginskio patikėtinis Žemaitijos vėliavininkas Kazimieras Zaranka 1697 m. pabaigoje su ginkluotų žmonių būriu užėmė ekonomiją, išvijo Sobieskių skirtus administratorius ir inscenizavo „ekonomijos administratoriaus rinkimus“ (nors tokios renkamos pareigybės nebuvo – administratorių pagal galiojusią teisę turėjo skirti Jokūbas Sobieskis), kuriuos pats ir laimėjo. Savo veiksmus K. Zaranka teisinio tuo, kad neva tai būtų būtina siekiant apsaugoti ekonomiją nuo Sapiegų ir kad ekonomijos pareigūnai (vaitai) patys jį pasikviestų. Trauktis iš Šiaulių K. Zaranka atsisakė ir šantažuodamas bandė įtikinti Lenkijos referendorių (1699 m. buvo paskirtas Lietuvos pakancleriu) Stanislovą Antonijų Ščuką, karaliaičio Jokūbo Sobieskio valdų Respublikoje generalinį administratorių, išrūpinti iš Silezijoje tuo metu įsikūrusio Jokūbo Sobieskio oficialų paskyrimą, įteisinantį jį, K. Zaranką, kaip Šiaulių ekonomijos administratorių su visomis išplaukiančiomis teisėmis ir jam už administravimą priklausančiomis pajamomis. Karalaitis tokio paskyrimo nesuteikė, bet ir išvartyti K. Zarankos negalėjo. 1698 m. pabaigoje, kai į Lietuvos karališkąsias ekonomijas buvo įvesta žiemos stovykloms saksų kariuomenė, saksų generolams teko aiškintis, ar K. Zaranka iš tiesų teisėtai administruoja Šiaulių ekonomiją. Apie tai žr.: K. Zarankos laiškas S. A. Ščukai iš Tytuvėnų, 1698-06-08. *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (Vyriausiasis senųjų aktų archyvas, Varšuva,

1690 m. dūmų (mokestinių vienetų – G. S.) surašymo metu deklaruotus duomenis, valdė 1 620 dūmų¹². Pagal privačiam didiko naudojimui maždaug tuo pačiu metu parengtą, matyt, taikant kitokius dūmų skaičiavimo principus, informaciją, didysis etmonas Žemaitijoje turėjo dar daugiau – 3 196 dūmus¹³. Tai buvo jo privačios valdos – Skuodas, Kretinga ir Kartena. Atitinkamai – 880, 400 ir 240 dūmų (pagal oficialią dūmų deklaraciją) bei 1 693, 691 ir 380 dūmų pagal privačiam naudojimui parengtą sąrašą¹⁴. B. P. Sapiega Žemaitijoje valdė didžiulę privačią Rietavo valdą, kuri kartu su greta buvusia Skuodo valda sudarė Žemaitijos šiaurės vakaruose ištisą Sapiegu valdų kompleksą. Rietavo valdoje 1690 m. B. P. Sapiega deklaravo buvus 831 dūmą¹⁵. Vadinasi, Sapiegos Žemaitijoje valdė oficialiai deklaruotą 2 451 dūmą. Įskaičiavę į visos Žemaitijos dūmus ir Šiaulių ekonomiją (ji fiskaliniuose dokumentuose būdavo apskaičiuojama prie Upytės pavieta), gautume, kad Sapiegu giminės lyderiai savo rankose turėjo daugiau nei dešimtadalį Žemaitijos ekonominio potencialo. XVII a. paskutiniame dešimtmetyje vykusį Sapiegu giminės ekonominę ekspansiją buvo pastebima ir Žemaitijoje, čia į Sapiegu įtaką pateko svarbi Biržų Radvilų valda – Kėdainiai, kuriuose 1690 m. buvo oficialiai deklaruoti 444 dūmai¹⁶. Be to, dar mažesnės aštuonios Biržų Radvilų valdos Žemaitijoje buvo įkeistos kitiems bajorams¹⁷. Pagal susitarimą su paskutine Biržų Radvilų šakos atstove Liudvika Karolina Radvilaite ir jos antruoju vyru Noiburgo (Neuburg) kunigaikščiu Karoliu Pilypu Vitelsbachu, K. J. Sapiega ėmėsi globoti jos valdas, buvusias LDK. Tai ypač tapo svarbu po L. K. Radvilaitės mirties 1695 m. Susitarimas dėl Biržų Radvilų globos, tarpininkaujant imperatoriaus am-

toliau AGAD), Archiwum Publiczne Potockich (toliau APP), rkp. 163a, t. 25, s. 647–640; K. Zarankos laiškas S. A. Ščukai iš stovyklos prie Kamionkos, 1698-12-15. AGAD, APP, rkp. 163a, t. 26, s. 116–117; K. Zarankos laiškas S. A. Ščukai iš Baisogalos, 1699-07-20 (267). AGAD, APP, rkp. 163a, t. 28, s. 329–331; SLIESORIŪNAS, Gintautas. Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos respublikonų judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr. In *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*. T. 2. Sud. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ. Vilnius, 2015, p. 68–71.

- ¹² K. J. Sapiegos dvaruose LDK buvusių dūmų deklaracijos atestacija. Vilnius (išrašo iš Vilniaus pilies teismo knygos kopija), 1690-07-29. *Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności – Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* (Lenkijos mokslų akademijos biblioteka, Krokuva, toliau B. PAU-PAN w Kr.), rkp. 377, s. 397–399. Beveik nesiskiria tais pačiais principais parengtas privatus K. J. Sapiegos valdytų dūmų registras: K. J. Sapiegos dūmų, surašytų pagal 1690 m. seimo konstituciją, registras, [apie 1691 m.]. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau VUB RS), f. 4, b. A-1744, l. 36–37v.
- ¹³ Informacija K. J. Sapiegai, kiek surenkama jo valdose LDK padūmės mokesčio, [be v. ir d.]. VUB RS, f. 4, b. A-1744, l. 63v–67v.
- ¹⁴ Apie K. J. Sapiegos valdas Žemaitijoje taip pat žr.: SLIESORIŪNAS, G. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse...*, p. 45–49.
- ¹⁵ B. P. Sapiegos valdose 1690 m. buvusių dūmų deklaracijos atestacija. Gardinas (įrašas LDK Iždo tribunolo knygoje), [1690-10-12]. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau LVIA), Senieji Aktai (toliau SA), b. 2672, p. 34–35.
- ¹⁶ L. K. Radvilaitės valdose LDK teritorijoje buvusių dūmų pagal 1690 m. surašymą sąrašas, [1690-07-04]. VUB RS, f. 4, b. A-2012, l. 1–2; L. K. Radvilaitės valdose LDK 1690 m. buvusių dūmų deklaracijos atestacija. Gardinas (išrašo iš Vielunės pilies teismo knygų įrašas LDK Iždo tribunolo knygoje), 1690-09-23, LVIA, SA, b. 2672, p. 41–48. Plg. BAGIŃSKA, Elżbieta. Spór o Ludwikę Karolinę Radziwiłłównę. *Białostoczczyzna*, 1997, nr. 4 (48), s. 11–12; SLIESORIŪNAS, G. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse...*, p. 36–43.
- ¹⁷ L. K. Radvilaitės įkeistų dvarų sąrašas, [be v. ir d.] B. PAU-PAN w Kr., rkp. 377, p. 353–366. Taip pat žr. SLIESORIŪNAS, G. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse...*, p. 43.

basadoriui, buvo pasirašytas 1697 m. birželio 30 d. Varšuvoje, iš karto po karaliaus rinkimų. 1699 m. lapkričio 3 d. L. K. Radvilaitės vienturtės dukters Elžbietos Augustos ir jos valdų globos sutartį, reguliavusią Sapiegų, kaip globėjų, teises, patvirtino naujasis karalius Augustas II. 1700 m. Sapiegų viltys perimti Biržų Radvilų valdas atrodė visiškai realios. Tų metų liepos 24 d. Varšuvoje buvo pasirašytas Sapiegų susitarimas su Elžbietos Augustos tėvu – Noiburgo kunigaikščiu Karoliu Pilypu dėl Biržų Radvilų valdų pirkimo už 650 tūkst. talerių, susitarimą patvirtino Augusto II atstovai¹⁸. Tačiau Sapiegų viltys perimti savo nuosavybėn Biržų Radvilų valdas, įskaitant ir Žemaitijoje buvusius Kėdainius, žlugo, kai 1700 m. lapkričio 18 d. jie pralaimėjo opoziciniams didikams ir į antisapieginį judėjimą pakilusiai bajorijai – vadinamiesiems respublikonams. Valkininkų nutarime (1700 m. lapkričio 24 d.) Biržų Radvilų valdų globa buvo patikėta kancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai. O 1701 m. liepos 18 d. Noiburgo kunigaikštis Karolis Pilypas paskelbė savo manifestą, kuriuo konstatavo, kad Sapiegos iki sutartyje numatytos datos nesumokėjo jam suderėtų 650 tūkst. talerių, todėl 1700 m. susitarimas dėl Biržų Radvilų valdų pardavimo Sapiegoms prarado galią. Taip Sapiegų ekonominė ekspansija Žemaitijoje, kaip ir visoje to meto LDK, buvo jėga sustabdyta.

Verta prisiminti, kad Sapiegų ekonominė galia Žemaitijoje ne tik turėjo jau galias istorines šaknis, bet santykinai netolimoje praeityje buvo kur kas didesnė nei paskutiniai XVII a. dešimtmečiai. Dar 1657 m. tuometiniam LDK didžiajam etmonui Povilui Jonui Sapiegai, Kazimiero Jono ir Benedikto Povilo tėvui, Šiaulių ekonomija buvo įkeista už 800 tūkst. auksinų kaip kompensacija už jo išlaidas LDK kariuomenei išlaikyti. Po P. J. Sapiegos mirties Šiaulių ekonomiją tomis pačiomis („įkaito“) sąlygomis valdė J. P. Sapiegos sūnūs. 1678 m. karalius Jonas III Sobieskis sutarė su Sapiegomis už 300 tūkst. auksinų išpirkti ekonomiją, bet ne valstybės, o savo (ir savo šeimos) naudai, t. y. valdovas „perpirko“ sau ir savo palikuonims valstybės skolą. Tokiai sutarčiai buvo gautas Respublikos seimo pritarimas. Šiaulių ekonomijos perėmimas į Jono III Sobieskio rankas užsitęsė iki 1680 m.¹⁹

¹⁸ *Sapiehowie: materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*. T. 2. Petersburg, 1891, s. 191–192, 433–439, 400–405.

¹⁹ UJMA, Magdalena. *Latyfundiū Jana Sobieskiego 1652–1696*. Opole, 2005, s. 352; UJMA, Magdalena. *Działalność gospodarcza Sapiehow w ekonomii szawelskiej w świetle rachunków z lat 1677–1680*. In *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*. Red. Krzysztof STĘPNIK. Lublin, 2007, s. 342–345; SAWICKI, Mariusz. *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*. Opole, 2016, s. 133–134. Mariuszo Sawickio nuomone, tai buvo Sapiegoms iš esmės naudingas sandėris. Tačiau žinant, kad ypač K. J. Sapiega tikėjosi už Šiaulių ekonomiją gauti kur kas didesnę sumą, galima būtų daryti visai kitokią prielaidą, kad šis sandėris buvo karaliaus spaudimo Sapiegoms, tuo metu (1678–1680 m.) dar nepasirengusiems konfrontacijai su karaliumi, rezultatas. K. J. Sapiegą sutikti su karaliaus primygtiniu siūlymu spaudė B. P. Sapiega, dar 1678 m. įtikinėjęs brolių, kad neverta pyktis su valdovu. Tad šį sandėrį būtų galima vertinti kaip vieną iš veiksnių, kurie 1680–1682 m. vedė prie karaliaus ir Sapiegų politinės sąjungos pabaigos, kas tapo akivaizdu 1683 m.

Karaliaus Jono III Sobieskio ir Sapiegų santykiai po 1684 m. nuolat aštrėjo, o paskutiniame XVII a. dešimtmetyje įgavo atviros politinės priešpriešos formą. Ši konfrontacija ypač buvo matoma Žemaitijoje. Tiesiogiai Sobieskių – karaliaus ir karalienės – valdomos žemės valdos Žemaitijoje tapo saugiomis karaliaus šalininkų, vadinamųjų regalistų, užuovėjomis, prieš kurias net K. J. Sapiega nesiryžo naudoti „neformalių spaudimo priemonių“, tokių kaip piktybinis kariuomenės būrių išdėstymas politinių oponentų valdytose seniūnijose. Karaliui įkeistoje Šiaulių ekonomijoje ją administravęs LDK referendorius Jonas Vladislovas Bžostovskis 1690 m. deklaravo buvus 4 884 dūmus²⁰. Tai, beje, daugiau, nei Šiaulių ekonomijai buvo priskirta oficialiame Upytės pavieto dūmų sąrašė (jame buvo įtraukti Šiaulių ekonomijos dūmai)²¹. J. V. Bžostovskis, kaip žinoma, buvo Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio, pagarsėjusio savo kova su LDK didžiuoju etmonu, brolis. Žemaitijoje J. V. Bžostovskis taip pat valdė ir 48 savo privačius dūmus (pvz., Dotnuvoje, Medininkuose, Raseiniuose)²². Žemaitijos politiniame žemėlapyje labai svarbios buvo karalienės Marijos Kazimieros išlaikymui skirtos seniūnijos. Palangos seniūnijoje 1690 m. buvo deklaruotas 151 dūmas²³, o Viešnių seniūnijoje – 152 dūmai²⁴. Sapiegų oponentų stovyklai Žemaitijoje gausiai atstovavo Krišpinai-Kiršenšteinai. Giminės lyderis Andrius Kazimieras (1690–1698 m. buvo LDK lauko raštininku, o 1695–1704 m. – Vitebsko vaivada) buvo vedęs J. V. Bžostovskio dukterį (Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio dukterėčią) Rachelę. Susiformavusi Bžostovskių ir Krišpinų giminių sąjunga 1692–1696 m. tapo aktyviausia ir radikaliausia Sobieskių rėmėjų Lietuvoje grupuotės dalimi, aktyviai oponavusia Sapiegoms. 1690 m. Žemaitijoje savo valdų turėjo visas būrys Krišpinų. LDK dvasinis referendorius Jonas Jeronimas Krišpinas-Kiršenšteinas deklaravo 91 dūmą²⁵. Jau 1695 m. jis Jono III Sobieskio dėka tapo Žemaičių vyskupu (pakeitė šias pareigas ėjusį Sapiegų šalininką Kazimierą Pacą, mirusį 1695 m.). Tokia permaina Žemaičių vyskupijos hierarchijos viršūnėje radikaliai pakeitė didikų grupuočių jėgų santykį Žemaiti-

²⁰ J. V. Bžostovskio valdytų dūmų registras, 1690 m. (įrašas Ukmergės pavieto pilies teismo aktų knygoje, 1690-07-18). *LVI*A, SA, b. 4706, l. 106–107: LDK referendorius 1690 m. deklaravo 6 329 savo valdytus dūmus – 859 privačius, 581 valstybinių, o savo administruotoje Šiaulių ekonomijoje – 4 884 dūmus (Šiaulių „trakte“ – 2 164, Joniškio „trakte“ – 1 574, Žagarės „trakte“ – 1 146).

²¹ Apie tai žr. SLIESORIŪNAS, Gintautas. Stambioji žemėvalda Upytės pavieta XVII a. pabaigoje. In *Iš Panevėžio praeities: dvarų kultūros atodangos. XVIII konferencijos pranešimai, Panevėžys, 2016 09 16*. Sud. Jūratė GAIDELIENĖ, Donatas PILKAUSKAS. Panevėžys, 2016, p. 8–10. Padūmės registre pačioje ekonomijoje buvo nurodyta buvus 4 085 dūmus (taip nurodo ir BŁASZCZYK, G. Op. cit., s. 60, 62). Bet pridėjus atskirai nurodytus ekonomijai priklausiusių Joniškio ir Šiaulių magdeburgijų dūmus, gauname oficialiai deklaruotus 4 179 dūmus.

²² *Metryka Litewska: rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r.* Oprac. Grzegorz BŁASZCZYK. Warszawa, 2009, s. 185.

²³ *Ibid.*, s. 183.

²⁴ Publikuotame Žemaitijos 1690 m. dūmų surašyme įrašas apie Viešnių seniūniją pateiktas klaidingai: „z dóbr Namaciszka i Kiołowej [?] JMci z dzierzawy wieksznianskiej“, žr. *Metryka Litewska...*, s. 96. Teisingai įrašą reikėtų skaityti: „z dóbr Najjaśniejzej Królowej JMci...“. Beje, visas karalienės seniūnijas deklaravo tas pats administratorius – Jeronimas Davaina Sologubas. Jis taip pat buvo susijęs ir su Radvilomis – administravo jų valdytą didelę Gulbinų seniūniją Upytės pavieta.

²⁵ *Metryka Litewska...*, s. 58.

joje. LDK pataurininkis Martynas Krišpinas-Kiršenšteinas 1690 m. Žemaitijoje valdė 204 dūmus (Plungės seniūnijoje – 202)²⁶. Jau minėtas LDK lauko raštininkas Andrius Kazimieras tiesiogiai valdė 40 dūmų (giminės rezidenciją Raudoną ir dar porą smulkių valdų), taip pat buvo kitiems įkeitęs tris dūmus²⁷. 1696/1697 m. į antisapieginio judėjimo lyderius Lietuvoje išsiveržęs G. A. Oginskis 1690 m. Žemaitijoje tevaldė 56 valstybinius dūmus Tryškių seniūnijoje²⁸, bet itin stiprias ekonomines pozicijas turėjo su Oginskiais susigiminiavusi Gruževskių giminė. Vien Žemaitijos stalininkas Jokūbas Gruževskis čia turėjo 648 dūmus²⁹. Atstovaujama buvo ir Nesvyžiaus bei Klecko Radvilų grupuotė. Kancleris Dominykas Mikalojus tiesiogiai valdė Jurbarko seniūniją (256 dūmus), o privačius Kražius (40 dūmų) buvo įkeitęs³⁰. Pakancleris ir Nesvyžiaus ordinas Karolis Stanislovas Radvila vienam iš aršiausių Sapiegų priešininkų Kazimierui Zarankai buvo įkeitęs Tytuvėnus (18 dūmų)³¹. Galima būtų konstatuoti, kad XVII a. pabaigoje Žemaitijoje Sapiegų ir jų šalininkų, prie kurių 1690 m. priskirtinas ir tuo metu Žemaitijos generalinio seniūno pareigas ėjęs Petras Mykolas Pacas (valdė Seredžių su 268 dūmais) Platelių seniūniją (129 dūmai) ir kitas valdas³², grupuotė turėjo labai stiprias ekonomines pozicijas. Tačiau Sapiegų įtaką atsivėrė Sobieskių ir jų aktyvių šalininkų ekonominė galia. Be to, Žemaitijoje savo valdų turėjo ir kiti politiškai aktyvūs didikai bei jų šalininkai iš žemaičių bajorų. Tad jokia didikų grupuotė čia nebuvo įgijusi monopolinių galių. Toks jėgų santykis neišvengiamai veikė ir grupuočių galimybes Žemaitijos seimelyje, kur norma tapo konfliktai, seimelių ardymas ir net prievartos naudojimas. Dėl valdovų nominacinės politikos jėgų santykis Žemaitijoje, taip pat ir matuojant jį ekonominiu aspektu, XVII a. pabaigoje kito Sapiegoms nepalankia kryptimi. Ypač tai tapo akivaizdu, kai mirė du svarbūs Sapiegų šalininkai – Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas (1695 m.), o netrukus ir tiesioginių palikuonių nepalikęs Žemaitijos generalinis seniūnas P. M. Pacas (1696 m.).

Žemaitijos valdančiojo elito pokyčiai

Sapiegų konfliktas su Jonu III Sobieskiu ir aplinkybė, kad 1697 m. karaliaus rinkimų metu giminė parėmė ne Saksonijos kunigaikštį, laimėjusį kovą dėl Respublikos valdovo sosto ir po karūnavimo priėmusį Augusto II vardą, lėmė, jog varžybose dėl valdovo palankumo, skirstant pareigybes, Sapiegų grupuotė ėmė prarasti savo įtaką. Be jau minėto Sapiegoms nepalankaus Žemaičių vyskupo paskyrimo 1695 m.,

²⁶ Ibid., s. 179–180.

²⁷ Ibid., s. 39, 57.

²⁸ Ibid., s. 73.

²⁹ Ibid., s. 54, 108, 112, 118, 166, 187, 194, 213; taip pat žr. BŁASZCZYK, G. Op. cit., s. 58.

³⁰ *Metryka litewska...*, s. 59, 216.

³¹ Ibid., s. 146.

³² Ibid., s. 179, 184, 218.

šios grupuotės šalininkams nepalankiai klostėsi ir varžybos dėl vaivadijos (pavieto) lygmens pareigybių, taip pat ir tada, kai savo teises reikėjo ginti karališkuosiuose teismuose (asesorių ir ypač reliaciniam). Pvz., 1695 m. Jonas III Sobieskis išsprendė ginčą dėl teisės į Žemaitijos vėliavininko pareigybę tarp Sapiegų šalininko Jono Merkelio Bilevičiaus (Žemaitijos vėliavininku titulavosi 1690–1696/1697 m.) ir aršaus Sapiegų priešinininko Kazimiero Zarankos. Valdovo sprendimas, žinoma, buvo palankus K. Zarankai³³. Bet aršiausia grupuočių kova kilo dėl Žemaitijos generalinio seniūno pareigybės. Žemaitijos specifika buvo ta, kad asmuo, pretendavęs užimti šias itin prestižines senatoriškas valstybės pareigas, turėjo būti išrinktas Žemaitijos seimelyje ir vėliau patvirtintas karaliaus privilegija (suteiktimi). K. J. Sapiega, pats 1681–1682 m. ėjęs šias pareigas, buvo numatęs savo sūnaus LDK stalininko Jurgio Stanislovo kandidatūrą. Sapiegų giminė iškėlė jo kandidatūrą dar valdant Jonui III Sobieskiui. Tačiau karalius atmetė Jurgio Stanislovo kandidatūrą, pasinaudojęs patogiu pretekstu. Žemaičių vyskupas J. J. Krišpinas-Kiršenšteinas 1696 m. pradžioje ekskomunikavo J. S. Sapiegą. Ekskomunikos pretekstas buvo riaušės 1696 m. Žemaitijos grabnyčių seimelyje, kurio metu vyskupą užpuolė bajorai, rėmę Sapiegas ir tuometinį Žemaitijos generalinį seniūną P. M. Pacą. Nors pats J. S. Sapiega kartu su P. M. Pacu galiausiai ir apsaugojo vyskupą nuo savo rėmėjų pykčio, tačiau vyskupas neatleido ir, kaip minėta, paskelbė jų abiejų ekskomuniką. Tai apsunkino J. S. Sapiegos pastangas po P. M. Paco mirties kelti savo kandidatūrą į Žemaitijos generalinius seniūnus, taip pat kėlė nepatogumų jam vadovauti Žemaitijos kaptūriniam teismui tarpuvaldžiu. 1697 m. vasario mėnesį, t. y. dar tarpuvaldžiu, Raseiniuose seimelyje, kuriam pirmininkavo B. P. Sapiega, buvo pamėginta išrinkti J. S. Sapiegą Žemaitijos generaliniu seniūnu (tuo bandyta pastatyti būsimą karalių prieš įvykusį faktą), tačiau kilus didelėms riaušėms, faktiškai – ginkluotam susidūrimui, šio sumanymo įgyvendinti nepavyko³⁴. Seniūno rinkimų tema vėl tapo aktuali iš karto po Augusto II karūnacijos Krokovoje 1697 m. rugsėjo 15 d. Pagrindiniu Sapiegų planų Žemaitijoje žlugdytoju tapo G. A. Oginskis, kuriam aktyviai talkino K. Zaranka. Pastarasis, kaip Žemaitijos vėliavininkas, turėjo formalius įgaliojimus kviesti Žemaitijos bajorijos susirinkimus, nors elekciniam seimeliui reikėjo ir karaliaus universalų. Faktiškai 1697 m. pabaigoje – 1698 m. pirmąjį pusmetį kiekvienas Žemaitijos seimelis ar bajorijos suvažiavimas galėjo potencialiai virsti generalinio seniūno rinkimais. K. Zaranka pirmą kartą paskelbė Žemaitijos bajorų visuotinį šaukimą į Raseinius 1697 m. spalio 19 d. Skelbė, kad būtina ginti karalių nuo prieš jį maištaujančiųjų (t. y. Sapiegų), taip pat kad reikia ginti Žemaitiją nuo Baltijos jūros pusės, nes iš ten galima sulaukti prancūzų laivyno atgabentų Konti kunigaikščio šalininkų puolimo. Tačiau tuo metu Žemaitijos bajorai

³³ Kazimierz Sarnecki. *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696*. Oprac. Janusz WOLIŃSKI. Wrocław, 1958, s. 208.

³⁴ Žemaitijos grabnyčių seimelio aprašymas, 1697-02-04. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 66; RACHUBA, Andrzej, Sapieha Jerzy Stanisław h. Lis (1668–1732). *Polski słownik biograficzny*. T. XXXV/1 (z. 144). Warszawa, Kraków, 1994, s. 19.

dar nebuvo nusiteikę aktyviai asmeniškai jungtis prie tokių akcijų. Į Raseinius atvyko negausus jų būrys. Tad bajorijos visuotinis šaukimas buvo perkeltas į lapkričio 26 d. Į Raseinius su keliomis LDK kariuomenės vėliavomis atvyko ir J. S. Sapiega. Kariškius pretendentas į generalinius seniūnus paliko kiek atokiau nuo seimelio susirinkimo vietos. 1697 m. gruodžio 3 d. G. Oginskio ir K. Zarankos šalininkai užpuolė J. S. Sapiegos atsivestus karius ir privertė juos ir patį J. S. Sapiegą trauktis iš Žemaitijos į Kaurą³⁵. Šie įvykiai parodė, kad Sapiegos priešininkai Žemaitijoje ėmė įgauti jėgos pranašumą. Vėliau, sukvietus bajorijos visuotinį šaukimą (be viešai iš anksto paskelbto karaliaus universalos), ir buvo 1698 m. birželio 23 d. generaliniu seniūnu išrinktas G. A. Oginskis. Nepaisydamas Sapiegos protestų, Augustas II du kartus – tų pačių metų liepos 14 d. ir spalio 24 d. – patvirtino G. A. Oginskį eiti Žemaitijos generalinio seniūno pareigas. Šis paskyrimas faktiškai eliminavo Sapiegos įtaką Žemaitijos pareigūnų elito grupėje. Sapiegos artimesnis buvo tik žemės teismo teisėjas Teodoras Steponas Bilevičius, tačiau ir šis po 1697 m. karaliaus rinkimų ėmė tolti nuo Sapiegos.

Žemaitijos seimeliai

Žemaitijos elito pokyčiai atsispindėjo Žemaitijos seimelių veikloje. Iki 1695 m. Sapiegos kartu su Pacais gana rezultatyviai kontroliavo Žemaitijos seimelius. Tačiau jų eiga, aštrėjant Sapiegos konfliktui su karaliumi, darėsi vis neramesnė. Tokių permainingų indikatoriumi tapo 1693 m. lapkričio 10 d. vykęs seimelis, peraugęs į ginkluotą konfliktą tarp karaliaus šalininkų, vadovaujamų Krišpinų-Kiršėnšteinų iš vienos pusės, ir Pacų bei Sapiegos šalininkų iš kitos³⁶. Nuo 1695 m. Žemaitijos seimeliai dažnai skildavo į du, kuriuose oponuojančių grupuočių šalininkai posėdžiaudavo atskirai. Taip nutiko, pvz., 1695 m. birželio 9 d. susirinkusio reliacinio seimelio metu. Valdant Jonui III Sobieskiui bene paskutinis Sapiegos sėkmingas Žemaitijos seimelis posėdžiavo 1695 m. birželio 7 d., jam pirmininkavo Žemaitijos generalinis seniūnas P. M. Pacas, dalyvavo ir pats K. J. Sapiega. Seimelis buvo elekcinis – rinko kandidatus į žemės teismo pareigūnus. 1696–1697 m. tarpuvaldžio pradžioje Sapiegos sugebėjo atkurti savo įtaką Žemaitijos seimeliui. Tai akivaizdžiai parodė 1696 m. liepos 27 d. posėdžiavusio prieškonvokacinio seimelio eiga ir jo sprendimai³⁷. Tačiau jau 1697 m. vasario 4 d. posėdžiavusiame Žemaitijos grabnyčių seimelyje, kuriame turėjo būti

³⁵ Įvykių Žemaitijoje 1697 m. rudenį aprašymas. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 118.

³⁶ SLIESORIŪNAS, Gintautas. Iš Žemaitijos seimelių istorijos: 1693 m. lapkričio 10 d. Žemaitijos seimelis. *Žemaičių praeitis*, 1998, t. 8, p. 29–45.

³⁷ Žemaitijos prieškonvokacinio seimelio nutarimas dėl kaptūrinio teismo, Raseiniai, 1696-07-27. *LMAVB RS*, f. 17, b. 66, l. 20–22; Žemaitijos kaptūrinio teismo rinkimų aprašymas, 1696 m. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 64v; Žemaitijos prieškonvokacinio seimelio instrukcija pasiuntiniams į seimą. Raseiniai, 1696-07-27. *LMAVB RS*, f. 17, b. 66, l. 11–13.

sutvirtintas neseniai sudarytas Sapiegų bei Krišpinų susitarimas ir, kaip minėta, ketinta išrinkti J. S. Sapiegą Žemaitijos generaliniu seniūnu, vėl kilo riaušės. Seimeliui pirmininkavo B. P. Sapiega. Pagal išankstinį Sapiegų ir Krišpinų susitarimą, buvo suplanuota, kad Lietuvos vyriausiam tribunole būtų dėl neteisėtos bajorystės Krišpinams iškeleš Narkevičius (atitinkamą Krišpinams nepalankų sprendimą Tribunolas priėmė 1696 m.) turėjo viešai Krišpinų atsiprašyti. Tačiau Narkevičiui vos pradėjus kalbą, jis buvo Krišpinų šalininkų užpultas ir nužudytas, kaip teigiama, – sukapotas³⁸. Taip Krišpinai suvedė sąskaitas su eiliniu Žemaitijos bajoru – Sapiegų klientu, tačiau paties susitarimo su Sapiegomis neužginčijo ir jo bent jau tuo metu laikėsi. Tad nepaisant šio Sapiegų šalininko mirtimi pasibaigusio incidento, Sapiegų įtaka Žemaitijos seimelyje vis dar buvo ženkli. Padėtis radikaliai pakito po 1697 m. elekcinio seimo ir G. A. Oginskio vadovaujamų konfederatų įsitvirtinimo Žemaitijoje 1698 m. pradžioje. Atrodė, kad Sapiegų grupuotės įtaka Žemaitijos seimeliuose tapo visiškai eliminuota. Tačiau aktyviausių respublikonų reputaciją Žemaitijoje jau 1699 m. sugadino vietinių bajorų nepasitenkinimas čia išdėstytais saksų kariuomenės daliniais. Viešosios opinijos su tokiu sprendimu buvo siejami tiek G. A. Oginskis, tiek ir K. Zaranka. Matyt, su tokiomis bajorijos nuotaikomis būtų galima sieti tą faktą, kad pirmasis 1699 m. priešseiminis seimelis buvo nutrauktas, o antrajame pasiuntiniu į seimą nebuvo išrinktas K. Zaranka. Jis pats kaip tik taip aiškino savo nesėkmę. Žemaitijos vėliavininkas taip pat stengėsi, kad bajorija nesusirinktų į visuotinį šaukimą, nukreiptą prieš saksų kariuomenę³⁹. Vieną iš išrinktų pasiuntinių, Vilkijos seniūną Steponą Karolį Grotusą, greičiausiai reikėtų sieti su Sapiegų grupuote. Respublikonų ir Sapiegų grupuočių apylygė kova vyko ir kitame tų pačių metų Žemaitijos seimelyje – grabnyčių (deputatiniame), kai buvo renkami LDK vyriausiojo tribunolo teisėjai (deputatai). Žemaitijoje šis seimelis skilo į du, respublikonų ir Sapiegų šalininkai posėdžiavo atskirai ir, atitinkamai, išrinko du komplektus teisėjų. Respublikonų šalininkų seimeliui pirmininkavo Žemaičių vyskupas J. J. Krišpinas-Kiršėnšteinas. Sapiegų šalininkų – Žemaitijos kašteliono sūnus Jeronimas Antanas Grotusas. Jį Sapiegų šalininkų seimelis ir išrinko vienu iš trijų Žemaitijos deputatų į Tribunolą. Tribunolas pripažino teisėtais deputatus, išrinktus Sapiegų šalininkų seimelyje⁴⁰. Respublikonai seimelyje buvo kaltinami prisidėję prie saksų kariuomenės įvedimo į Žemaitiją, o K. Zarankai, kaip teigiama, net teko bėgti iš seimelio nuo jam grasinusių bajorų⁴¹.

³⁸ Žemaitijos grabnyčių seimelio aprašymas, 1697-02-04. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 66; *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*. Wyd. Julian BARTOSZEWICZ. Warszawa, 1862, s. 188.

³⁹ K. Zarankos laiškas S. A. Ščukai iš Baisogalos, 1699-06-20. *AGAD*, APP, rkp. 163a, t. 28, l. 329–330; DYBAŚ, B. Op. cit., s. 240; WIĆKO, Dzmityr. Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim. *Zapiski Historyczne*, 2014, t. 79, z. 2, s. 41–42.

⁴⁰ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. II: 1697–1794. *Spisy*. Red. Andrzej RACHUBA, oprac. Andrzej RACHUBA, Przemysław P. ROMANIUK. Warszawa, 2004, s. 33–34.

⁴¹ Minsko vaivados Vladislavo Juozapoto Sapiegos laiškas LDK pakancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai, 1699-04-12. *AGAD*, Archiwum Radziwiłłów (toliau AR), dz. V, sygn. 13874/I, l. 59–60. Taip pat žr. VITS'KO, Dzmityr. Députatskiia soimiki VKL 1699 h. *Arche*, 2015, № 12 (145), s. 168–169.

Matome, kad 1699 m. respublikonams vis dar nepavyko monopolizuoti Žemaitijos seimelių. Paskutinis 1699 m. Žemaitijos seimelis, susirinkęs gruodžio 30 d., išrinko pasiuntinius pas karalių, kurie turėjo valdovui perduoti bajorijos skundus dėl saksų kariuomenės, išdėstytos Žemaitijoje, daromų skriaudų ir pareikalauti, kad valdovas saksus išvestų iš Žemaitijos. Taip pat buvo reikalaujama, kad Augustas II atskleistų, kokie senatoriai po 1699 m. pacifikacinio seimo, priėmusio sprendimą išvesti saksus iš Respublikos, senatorių taryboje leido palikti dalį saksų kariuomenės Žemaitijoje. Šią instrukciją pasirašė ir G. A. Oginskis bei K. Zaranka⁴². Tai rodytų, kad šie respublikonų vadai, ypač senatoriumi buvęs G. A. Oginskis, bandė kratytis atsakomybės už saksų dalinių palikimą Žemaitijoje po 1699 m. seimo, kas tiesiogiai buvo susiję su Augusto II planais pradėti karą su Švedija. Atrodo, kad Žemaitijos generalinis seniūnas, nors ir glaudžiai susijęs su karaliumi, bajorijos akyse bandė atsiriboti nuo svarbių Augusto II politikos elementų ir nukreipti žemaičių bajorų nepasitenkinimą į Sapiegas, pirmiausia į didįjį etmoną. Nors, kaip manoma, tiek Sapiegos, tiek ir G. A. Oginskis buvo įtraukti į Augusto II pasirengimus karui. Visiškai respublikonai Žemaitijos seimelius ėmė kontroliuoti tik po pergalingo mūšio prie Valkininkų (1700 m. lapkričio 18 d.). 1701 m. Žemaitijos seimelių instrukcijos ir nutarimai atspindi jau ne šiaip respublikonų, bet Žemaitijos generalinio seniūno G. A. Oginskio ir jo šalininkų visišką dominavimą seimelyje. Pavyzdžiui, 1701 m. balandžio 18 d. Raseiniuose susirinkęs priešseiminis Žemaitijos seimelis, kuriam pirmininkavo G. A. Oginskis, pasiuntiniais į seimą išrinko artimiausius G. A. Oginskio pagalbininkus Žemaitijoje – Žemaitijos vėliavininką K. Zaranką ir stalininką J. Gruževskį⁴³. Instrukcija⁴⁴ juos įpareigojo ginti Valkininkų nutarimą, net jei dėl to reikėtų nutraukti seimą⁴⁵. Turėjo reikalauti, kad karalius suteiktų kitiems bajorams Sapiegų valdas, kurias respublikonai savo sprendimais konfiskavo, taip pat išdalintų Sapiegų anksčiau turėtas pareigybes ir seniūnijas⁴⁶. Kategoriškai turėjo prieštarauti, jei Sapiegos, kaip paskelbti Tėvynės priešais, Varšuvoje senate bandytų užimti savo vietas, kurių respublikonai nebeprisipažino, arba pasiuntinių rūmuose. Tai galiojo ir visiems Sapiegų šalininkams, dar nepriesiekusiems ištikimybės Valkininkų nutarimui. Jei būtų būtina, tai ir dėl to pasiuntiniams leista nutraukti seimą⁴⁷. G. A. Oginskio įtaką atskleidžia seimelio pritarimas karui su Švedija bei Respublikos ir Saksonijos sąjungai su Rusija⁴⁸ (nors forma-

⁴² Žemaitijos seimelio, susirinkusio 1699-12-30, instrukcija pasiuntiniams pas karalių (1700-01-12 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, l. 492–493v.

⁴³ Žemaitijos priešseiminio seimelio, susirinkusio 1701-04-18, nutarimas (*laudum*) (1701-04-19 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, l. 29–29v.

⁴⁴ Žemaitijos priešseiminio seimelio, susirinkusio 1701-04-18, instrukcija pasiuntiniams į seimą (1701-04-19 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, l. 68–75.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 68–68v.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 68v.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*: „*ztdą promanet sub auspicyis Heroici animi JKM wywyższenia sławy a saeculis sławnych narodów Korony Pol[skiej] y W^oX^oL^e. Ile kiedy dotego scisła z tak wielkim y sąsieckim Monarchą Carem Je^o mcią Moskiewskim*

liai nei Lenkija, nei LDK į karą dar nebuvo įstojusios – G. S.), o kartu saksų kariuomenės, konkuravusios su respublikonų daliniais dėl aprūpinimo Žemaitijoje, ir Ferdinando Ketlerio kritika. Specifiniai Žemaitijos reikalavimai buvo padidinti Žemaitijos atstovų skaičių Respublikos seime nuo dviejų iki šešių (argumentuota Žemaitijos dydžiu ir bajorijos gausa) bei sumažinti Žemaitijai skirtą hibernos mokesčio kvotą⁴⁹. Tai rodo, kad šiame straipsnyje anksčiau aptarta hibernos mokesčio dydžio problema Žemaitijos bajorijai XVIII a. pradžioje buvo išties aktuali. 1701 m. pabaigoje – 1702 m. pavasarį per Žemaitiją persirito pagrindinės Švedijos kariuomenės pajėgos, vedamos karaliaus Karolio XII. Ši kariuomenė toliau žygiavo į Gardiną, Varšuvą ir Krokuvą. Kiek ilgiau užtruko LDK švedų korpusas, balandžio–gegužės mėnesiais kartu su Sapiegų daliniais buvęs Vilniuje. Gegužę ir jis nužygiavo Lenkijos kryptimi, kur suspėjo susijungti su pagrindinėmis Karolio XII pajėgomis Klišovo mūšio (1702 m. liepos 16 d.), kuriame jungtinės saksų ir lenkų pajėgos, vadovaujamos Augusto II, patyrė labai skaudų pralaimėjimą, išvakarėse. Dar prieš šį mūšį, bet jau švedams pasitraukus iš Žemaitijos, susidarė sąlygos LDK respublikonams atkurti savo valdžią Žemaitijoje. Respublikonų valdžios atkūrimo ir lojalumo Augustui II demonstracija tapo Žemaitijos seimelis, susirinkęs Raseiniuose 1702 m. birželio 20 d. Seimelis vėl vyko bajorų visuotinio šaukimo principu, kaip ir vidaus karo su Sapiegomis intensyvaus laikotarpio metais. Seimelį sušaukė Žemaitijos vėliavininkas K. Zaranka, kuris seimeliui ir pirmininkavo bei pasirašė jame priimtą instrukciją Žemaitijos pasiuntiniams pas karalių Augustą II. K. Zaranka kartu buvo tituluojamas ir vieno iš LDK kariuomenės junginių („eksdivizijos“) regimentoriumi. Matome, kad karo sąlygomis seimeliai Žemaitijoje ėmė rinktis ne tik visuotinio šaukimo sąlygomis, bet ir su reguliariosios kariuomenės dalinių priedanga. Išrinkti Žemaitijos pasiuntiniai pas karalių – Žemaitijos žemės teismo teisėjus T. S. Bilevičius, stalininkas J. Gruževskis, išdininkas Jonas Piotrovičius – turėjo patikinti Augustą II, kad Žemaitijos bajorija karalių remia ir kovos su jo priešais⁵⁰. Vėliau, iki pat 1709 m. rudens, Žemaitijos seimelių nutarimų politinė orientacija priklausė ne tiek nuo realių bajorijos simpatijų ar antipatijų, kiek nuo to, kokia kariuomenė konkrečiu momentu kontroliavo seimelio posėdžių vietą. O dažnas Žemaitijos pareigūnas, pvz., T. S. Bilevičius, keitė savo politines simpatijas. Nors Žemaitija, ypač jos šiaurinė dalis, 1702–1708 m. buvo dažnų kovos veiksmų arena, tačiau stipresnes pozicijas joje turėjo ir kartu dažniausiai ir seimelius kontroliavo LDK respublikonai. Jų kontroliuoti seimeliai būdavo permanentiškai atidedami („limituojami“), kas palengvindavo pakartotinio seimelio sušaukimo norimu metu procedūrą. Respublikonų kontroliuoti Žemaitijos seimeliai siuntė komisarus į LDK

utwierdza się colligacya [...] spodziewaiąc się przy złączonych siłach z doświadczonym wojskiem y wyborną artylerią JKM oraz licznej potędze woysk koronnych y W^oX^oL^o nie tylko Inflanty..."

⁴⁹ Ibid., I. 69v–70, 73v–74.

⁵⁰ Žemaitijos seimelio, susirinkusio Raseiniuose 1702-06-20, instrukcija pasiuntiniams pas karalių Augustą II (1702-06-22 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, I. 119–120.

„generalinį suvažiavimą“ Vilniuje⁵¹, kuriame 1703 m. kovo 7 d. buvo paskelbta LDK generalinė konfederacija; išrinko pasiuntinius į planuotą Respublikos „raitąjį“ seimą Liubline⁵².

Žemaitija – kovos už LDK kariuomenės kontrolę arena

XVII a. pabaigoje Žemaitija tapo ta vieta, kur buvo sprendžiama, kas kontroliuos LDK kariuomenę. Vėlyvą 1697 m. rudenį G. A. Oginskis, pats įsikūręs Prūsijos kunigaikštystėje, ėmė agituoti LDK kariuomenės dalinius, išdėstytus Žemaitijoje (ir Upytės pavieta) išsižadėti paklusnumo didžiajam etmonui K. J. Sapiegai kaip nepripažįstančiam teisėto naujai išrinkto karaliaus Augusto II. Kai dar buvo neaišku, ar 1697 m. rudenį Sapiegos jėga, t. y. su LDK kariuomene, parems Augusto II varžovą kovoje dėl Lenkijos ir Lietuvos valdovo sosto, G. A. Oginskis iš Rytprūsių kurstė prieš Sapiegas Žemaitijoje buvusius karius, žadėjo jiems išmokėti karaliaus skirtus pinigus⁵³. Tačiau tada Oginskis ir kiti respublikonų emisarai dar nepajėgė atplėšti nuo etmono kariuomenės dalinių. K. J. Sapiega paskelbė savo, t. y. didžiojo etmono, teismo nuosprendį Oginskiui, kuriam šis buvo teisiamas už maišto kariuomenėje kurstymą, didžiojo etmono šmeižimą ir raginimą kariuomenės daliniams siųsti savo komisarus „į užsienį“, t. y. į Prūsijos kunigaikštystę⁵⁴. Nuteisdamas Oginskį, K. J. Sapiega įsigijo nesutaikomą priešą.

Pačioje Žemaitijoje tuo pat metu, kai K. Zaranka bandė mobilizuoti bajoriją, skelbdamas jos visuotinius šaukimus, G. A. Oginskis stengėsi perimti vadovavimą čia, taip pat kaimyniniame Upytės pavieta, išdėstytiems LDK kariuomenės daliniams. 1698 m. pradžioje G. A. Oginskis perėmė apie 30 LDK kariuomenės vėliavų kontrolę. Beveik iš karto didelė šių vėliavų dalis buvo perdislokuota iš valstybinių dvarų į privačias Sapiegų valdas. Kaip buvo teigiama, į Skuodą kariuomenė buvo pasiųsta tam,

⁵¹ Žemaitijos seimelio, susirinkusio Raseiniuose 1703-02-05, nutarimas („laudum“) (1703-02-08 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, l. 131–133v.

⁵² Žemaitijos seimelio, susirinkusio Raseiniuose 1703-05-31, instrukcija pasiuntiniams į „raitąjį“ seimą, šaukiamą Liubline (1702-06-02 įrašas Žemaitijos pilies teismo knygoje). *VUB RS*, f. 7, b. Žemaitijos pilies teismo 1700–1704 metų knyga, l. 128–129.

⁵³ Įvykių Žemaitijoje 1697 metų rudenį aprašymas. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 118: „*Im. Pan Hrehory Ogiński na ten czas chorąży W^oX^oLitt^o, który zasiadłszy w Tylży przed jarmarkiem S. Michalskim przyjeżdżających na stronę interessów królewskich i Rzpltey Littewskiej ciągnął dodając gdzie było potrzeba y pieniędzy; tam będąc rozpisal listy do każdej chorągwi na Żmudzi, osobliwie w Szawelszczyźnie stojących, donosząc żeby przysyłali Deputatów po pieniądze declarowane od Króla Imci pod czas elekcyi, które on sam będąc commissarzem deklarował w Królewcu [...] wypłacać.*“

⁵⁴ *Ibid.*: „*Nieposyłała żadna chorągiew po te pndze do Królewca za granicę przeciwko coaequacyi, która za assygnacyami W^o Hetmana rozdawać każe zasługi, a w tym tesz przychodziły ordynanse od Jm. P. Hetmana W^o aby żadna chorągiew nieważyla się nigdzie posyłać deputatów nieruszając się z mieysc swoich.*“

kad numalšintų valstiečių sukilimą („chąc uskromić rebellią chłopów“)⁵⁵. 1698 m. vasario 22 d. Skuode, t. y. respublikonų užimtoje K. J. Sapiegos privačioje valdoje, buvo paskelbta LDK kariuomenės ir bajorijos konfederacija. Ten pat kovo 3 d. buvo sudarytas susitarimas tarp konfederuotos kariuomenės ir su karaliaus žinia respublikonų kontroliuotų paviety parinktų komisarų deryboms su kariuomene. Taip po truputį imta įteisinti G. A. Oginskio valdžia daliai LDK kariuomenės. Sapiegoms lojali LDK kariuomenė stengėsi užblokuoti konfederatus Žemaitijoje ir neleisti jiems susijungti su į Vilnių, į Tribunolo sesiją, atvykstančiais bajorijos būriais. Tačiau šios pastangos tik iš dalies buvo sėkmingos. Galiausiai Žemaitijoje įvyko pirmosios tikrai didelės ir kruvinos vidaus karo kautynės. Tai įvyko 1698 m. liepos 22 d. prie Jurbarko. Sapiegoms lojalūs daliniai sumušė konfederatus ir privertė daugelį jų trauktis į Prūsiją⁵⁶. Tačiau Sapiegoms nepakako pajėgumų suimti Žemaitijos kontrolę į savo rankas. Pagrindinės LDK kariuomenės pajėgos buvo pasiūstos į karo kampaniją prieš turkus Podolėje, Lietuvoje likę Sapiegoms ištikimi daliniai telkėsi prie Gardino. Tad G. A. Oginskis netrukus vėl įsitvirtino Žemaitijoje. Faktiškai tokia padėtis išliko ir po 1698 m. gruodį prie Gardino sudarytų „paliaubų“ – respublikonų ir Sapiegu susitarimo, kurio pagrindu LDK kariuomenė buvo sumažinta daugiau nei dvigubai. Tik dabar Žemaitijoje G. A. Oginskio ginkluotą palydą sudarė formaliai nebe konfederuota reguliariosios kariuomenės dalis, bet faktiškai jo privatūs daliniai ir jį parėmusių bajorų daliniai, veikę visuotinio šaukimo principu.

Žemaitija – karo veiksmų teatras

1699 m. Žemaitija (Palanga ir Šiaulių ekonomija) tapo svarbia baze Saksonijos kariuomenei rengiant Rygos puolimą. Planuojamo karo su Švedija kontekste reikėtų vertinti Augusto II sprendimą suteikti Palangos seniūniją (taip pat Upytės paviety buvusią Vabalninko seniūniją) Kuršo kunigaikštystės regentui kunigaikščiui Ferdinandui Ketleriui⁵⁷, kuris buvo vienas iš svarbiausių asmenų, dalyvavusių rengiant Rygos puolimą. Taip netiesiogiai Žemaitija buvo įtraukta į 1700 m. prasidėjusį Didįjį Šiaurės karą (1700–1721 m.). Jau 1701 m. viduryje, po to, kai švedai užėmė Kuršą, Žemaitija

⁵⁵ LDK kariuomenės konfederacijos 1698 m. Skuode įsteigimo aplinkybių aprašymas. *LMAVB RS*, f. 17, b. 177, l. 121–123.

⁵⁶ Plačiau apie to meto įvykius Žemaitijoje ir pastangas perimti LDK kariuomenės kontrolę žr.: VITS'KO, Dzmitryi. Sproby réspublikantsaŭ damahchysiā ūlady nad voiskam VKL u 1697–1698 h. *Belaruskі Hіstarychny Ahlīād*, 2008, t. 15, ssh. 1–2 (28–29), s. 305–328; ir kt.

⁵⁷ Palangos ir Vabalninko seniūnijos F. Ketleriui buvo suteiktos 1699 m. rugpjūčio 9 d., po to, kai šių bei visų kitų jai suteiktų seniūnijų formaliai atsisakė į Italiją išvykusi karalienė našlė Marija Kazimiera Sobieska. Plg. VITS'KO, Zmitser. Vybarchnaiā kampaniā 1701 h. u Vīālikim Knīāstve Litoŭskim (pershaiā sroba skilkanniā soīma). In *Aktual'nye problemy istorii i kul'tury*. Vyp. 2: *Parlamentaryzm u Vīālikim Knīāstve Litoŭskim u XVIII stahoddzi*. Sklad. Andrēi MATSUK, Robertas IORHĀĪSIS. Minsk, 2020, s. 71.

faktiškai atsidūrė tiesioginėje kaimynystėje su karo veiksmų apimtu regionu. 1701 m. pabaigoje švedai, Sapiegų (viešai buvo teigiama, kad Sapiegų dvarų administratorių) prašymu, įvedė savo įgulas į Skuodą ir Kretingą. Respublikonai, taip pat Augustas II 1701 m. rudenį įtarė, kad Sapiegos užmezgė kontaktus su tuo metu jau Kuršą užėmusiais švedais. Įtarimus sustiprino Žemaitijoje respublikonų perimta, kaip buvo teigiama, Sapiegų korespondencija, adresuota švedams. Sapiegos tuo metu neigė tokius kontaktus, bet į Skuodą ir Kretingą 1701 m. rugsėjo pradžioje buvo įvesta apie 600 švedų karių. Respublikoje plito žinia, kad ketinta įvesti net 2 tūkst. švedų⁵⁸. Sapiegos pripažino, kad jų dvarų Žemaitijoje administratoriai prašė (tiksliau – svarstė galimybę prašyti) švedų, kad šie suteiktų Sapiegų valdoms Žemaitijoje apsaugą nuo respublikonų. Šiandien jau tikrai žinoma, kad K. J. Sapiega 1701 m. rugsėjo 8 d. iš Tykocino rašytame laiške Švedijos karaliui Karoliui XII asmeniškai paprašė suteikti globą Sapiegų dvarams Žemaitijoje⁵⁹. Na o 1702 m. Žemaitija tapo pirmuoju LDK regionu, kurį užėmė švedai. Čia, prie Jurbarko, 1702 m. kovo 24 d. (švedų kalendoriaus datavimu) su Švedijos karaliaus žygio kanceliarijos vadovu Karoliu Piperiu susitikę Sapiegos galutinai suderėjo savo sąjungos su švedais sąlygas ir nuo tada iki pat 1709 m. pabaigos kovojo švedų pusėje, o šio didžiojo karo fone taip pat bandė įveikti ar palenkti savo priešus Lietuvoje. Žemaitija beveik visą tą laiką buvo „pafrontės“ regionas, kuriame nuolat vyko karo veiksmai, nors šis kovos teatras niekada nebuvo pagrindinis. Nors ir nesparčiai, bet augo Sapiegų šalininkų Žemaitijoje gretos. 1704 m. birželio 20 d. Joniškyje susirinkęs Žemaitijos seimelis, kuriame posėdžiavo Sapiegų šalininkai, paskelbė apie Žemaitijos bajorijos prisijungimą prie prošvediškos Varšuvos konfederacijos⁶⁰. 1704 m. rugsėjo 12 d. Raseiniuose susirinkę Sapiegų šalininkai paskelbė apie Žemaitijos kunigaikštystės pavietų generalinės konfederacijos sudarymą⁶¹. Faktiškai ši konfederacija atliko LDK veikusių Sapiegų šalininkų ir Augusto II bei respublikonų, taip pat ir Rusijos priešininkų politinio bei karinio susivienijimo, peržengusio Žemaitijos ribas, funkcijas. Į Sapiegų arba bent jau į švedų pusę ilgainiui perėjo gana nemažai įtakingų Žemaitijoje bajorų: Žemaitijos kaštelionas Eustachijus Vilhelmas Grotusas, jo sūnus Vilkijos seniūnas (pareigybė buvo ginčijama) Steponas Karolis Grotusas, Žemaitijos žemės teismo teisėjas T. S. Bilevičius ir daugelis šios įtakingos Žemaitijoje giminės atstovų. Į švedų pusę perėjo net buvęs aktyvus respublikonų stovyklos narys Jokūbas Gruževskis, Žemaitijos stalininkas, o nuo 1702 m. – LDK kuchmistras. Tokių pavyzdžių buvo gerokai daugiau, todėl gali-

⁵⁸ DUNDULIS, Bronius. *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.* Vilnius, 1977, p. 114; J. A. Hordynios laiškas K. S. Radvilai iš Varšuvos, 1701-08-31. AGAD, AR, dz. V, sygn. 5359/I, p. 110.

⁵⁹ Apie tai plačiau žr. VITS'KO, Dzmityrj. Baiāvyiā dzeiānni 1701 hoda i pachatak supratsoūnitstva Sapehaū sa Shvetsyiāi. ARCHE, 2014, № 6 (127), s. 81–84.

⁶⁰ Žemaitijos seimelio nutarimas (*laudum*) dėl prisijungimo prie Varšuvos konfederacijos, Joniškis (kopija), 1704-06-20. AGAD, AR, dz. II, nr. 2041, p. 1–2.

⁶¹ Žemaitijos konfederacijos aktas, Raseiniai, 1704-09-02 (įrašo Žemaitijos pilies teismo knygoje 1704-09-05 kopija). *Biblioteka Książąt Czartoryskich* (Kunigaikščių Čartoriskų biblioteka, Krokuva), rkp. 198, s. 673–691, bajorijos parašai s. 692–775.

ma kalbėti apie tendenciją. Žemaitija buvo atsidūrusi tarp švedų kontroliuoto Kuršo ir Rytų Prūsijos, kurioje gana svingingai buvo priimamas K. J. Sapiega. Jo žmonai reziduoti Prūsijos karalius paskyrė Tilžės pilį. Čia dažnai ją lankydavo K. J. Sapiega. Telkėsi gausus pabėgėlių iš LDK būrys, tarp kurių buvo ir daug Sapiegų šalininkų ar jų šeimos narių. Taip pat kiti LDK bajorai, pasitraukę iš karo veiksmų apimtos LDK ar vengę Augusto II bei Rusijos šalininkų represijų. Sapiegų ir švedų šalininkų ginkluoti būriai nuolat kursuodavo per Žemaitiją tarp Kuršo ir Rytų Prūsijos⁶², kol galiausiai 1708 m. įsitvirtino Žemaitijoje (nors ir neilgam – iki 1709 m. rudens). Tai, kad pasikeitęs politinei konjunktūrai ir jėgų santykiui Žemaitijoje vėl atsikūrė Sapiegų šalininkų veikla, rodė, kad antisapieginis judėjimas, vadinamieji respublikonai, nepaisant jų dominavimo Žemaitijoje jau 1698–1699 m. ir visiško Sapiegų išstūmimo iš viešojo politinio gyvenimo 1700 m. pabaigoje, nepajėgė visiškai sunaikinti Sapiegų įtakos Žemaitijoje.

Išvados

Apibendrinant galima būtų konstatuoti, kad itin aktyvų Žemaitijos bajorijos įsitraukimą į XVII a. pabaigoje LDK vykusius politinius procesus, jos paramą antisapieginio judėjimo programinėms nuostatomis skatino specifinė Žemaitijos žemėvaldos struktūra. Dėl to Žemaitijos bajorijai buvo itin patrauklios vadinamosios „koekvacinės“ programos nuostatos. Tačiau Žemaitijos bajorijos viltys su „koekvacijos“ pagalba nusimesti jai tekusią santykinai didesnę nei kitur LDK kariuomenės išlaikymo našta taip ir neišsipildė. XVII a. pabaigoje Žemaitijoje nė viena iš svarbiausių LDK veikusių didikų politinių grupuočių nebuvo įgijusi absoliučiai dominuojančios padėties, todėl čia vyko nuožmi politinė kova, pirmiausia matoma Žemaitijos seimelių veikloje. Ši kova neretai įgaudavo smurtines ir prievartines formas. Sapiegų grupuotės įtaka Žemaitijoje ėmė akivaizdžiai silpti 1695–1696 m. Nuo 1697 m. ir 1698 m. sąvartos Sapiegų grupuotė turėjo kovoti už savo išlikimą Žemaitijoje, o po Valkininkų mūšio (1700 11 18) visiškai prarado įtaką Žemaitijos seimeliams. Besikeičianti tarptautinė politinė konjunktūra lėmė, kad Žemaitija tapo pirmuoju LDK regionu, atsidūrusiu Didžiojo Šiaurės karo aktyvių kovos veiksmų zonoje. Tokia ji išliko iki pat 1709 m. pabaigos. Karo meto įvykiai atskleidė, kad nepaisant akivaizdžių antisapieginio judėjimo laimėjimų, visiškai eliminuoti Sapiegų politinės atramos Žemaitijoje respublikonams nepavyko.

⁶² Apie tai plačiau žr. SLIESORIŪNAS, Gintautas. Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis emigracijoje Prūsijoje 1706–1709 metais. *Lietuvos istorijos metraštis 2011/1*. Vilnius, 2012, p. 33–45.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. T. II: 1697–1794. *Spisy*. Red. Andrzej RACHUBA, oprac. Andrzej RACHUBA, Przemysław P. ROMANIUK. Warszawa, 2004.
- [FLEMMING, Jacob Heinrich, von]. *Mémoires concernant l'élection d'Auguste II pour roi de Pologne et les débuts de la guerre du Nord (1696–1702) = Pamiętniki o elekcji Augusta II na króla polskiego i o początkach wojny północnej (1696–1702)*. Wyd. Urszula KOSIŃSKA. Warszawa, 2017.
- Kazimierz Sarnecki. *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696*. Oprac. Janusz WOLIŃSKI. Wrocław, 1958.
- Metryka Litewska: rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Żmudzkie 1690 r.* Oprac. Grzegorz BŁASZCZYK. Warszawa, 2009.
- Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*. Wyd. Julian BARTOSZEWICZ. Warszawa, 1862.
- Sapiehowie: materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*. T. 2. Petersburg, 1891.
- Traktat Rzeczypospolitej z Woyskiem Wielkiego X. Litt: Wypis z Xiąg Głównych Trybunalnych Spraw Wieczystych w Mińsku odprawionych... In *Acta Stanów Wielkiego Xięstwa Littewskiego na Pospolite Ruszenie Vigore Laudum Wileńskiego 14 Augusti 1698. Postanowionego między Ławnem a Puzewiczami w Powiecie Grodzieńskim Zgromadzonych Anno Domini 1698 Dnia 21 Decembris*. Wilno, 1699.
- Volumina legum*. T. V. Petersburg, 1860.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- BAGIŃSKA, Elżbieta. Spór o Ludwikę Karolinę Radziwiłłównę. *Białostoczczyzna*, 1997, nr. 4 (48), s. 3–14.
- BŁASZCZYK, Grzegorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.
- DYBAŚ, Bogusław. *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.* (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, r. 84). Toruń, 1991.
- DUNDULIS, Bronius. *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.* Vilnius, 1977.
- LAPPO, Jonas. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos* (Teisės mokslų biblioteka, nr. 12). Kaunas, 1932.
- MALEC, Jerzy. Coaequatio Iurium Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską z 1697 roku. *Acta Baltico-Slavica*, 1979, nr. 12, s. 203–215.
- MORZY, Józef. *Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku*, Poznań, 1965.
- RACHUBA, Andrzej, Sapieha Jerzy Stanisław h. Lis (1668–1732). *Polski słownik biograficzny*. T. XXXV/1 (z. 144). Warszawa, Kraków, 1994, s. 18–22.
- SAWICKI, Mariusz. *Dom sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*. Opole, 2016.
- SAWICKI, Mariusz. Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą w latach 1693–1696. In *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*. Red. Sławomir GÓRZYŃSKI, Mirosław NAGIELSKI. Warszawa, 2014, s. 383–401.
- SAWICKI, Mariusz. „Wojna” parlamentarna i sądowa Sapiehów z Kryszipinami Kirszenszteinami w latach dziewięćdziesiątych XVII wieku. In *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*. Red. Andrzej STROYNOWSKI. Warszawa, 2013, s. 253–267.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Iš Žemaitijos seimelių istorijos: 1693 m. lapkričio 10 d. Žemaitijos seimelis. *Žemaičių praeitis*, 1998, t. 8, p. 29–45.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystės vidaus karo išvakarė: didikų grupuočių kova 1690–1697 metais*. Vilnius, 2000.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės teisių sulygini-mo – coaequatio iurium – įstatymo priėmimas 1697 metais. In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Red. Zigmantas KIAUPA, Artūras MICKEVIČIUS, Jolita SARCEVIČIENĖ. Vilnius, 1997, p. 325–338.

- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Oginskių kova dėl lyderystės Lietuvos respublikonų judėjimui XVII a. pab. – XVIII a. pr. In *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakai*. T. 2. Sud. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ. Vilnius, 2015, p. 62–86.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Sejmiki nowogródzkie w okresie bezkrólewia 1696/97 r. a nadanie języko-
wi polskiemu statusu urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim. In *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*. T. 1. Red. Jacek STASZEWSKI, Krzysztof MIKULSKI, Jarosław DUMANOWSKI. Toruń, 2002, s. 209–214.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Stambioji žemėvalda Upytės paviete XVII a. pabaigoje. In *Iš Panevėžio pra-
eities: dvarų kultūros atodangos. XVIII konferencijos pranešimai, Panevėžys, 2016 09 16*. Sud. Jūratė GAIDELIENĖ, Donatas PILKAUSKAS. Panevėžys, 2016, p. 6–33.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis emigracijoje Prū-
sijoje 1706–1709 metais. *Lietuvos istorijos metraštis 2011/1*. Vilnius, 2012, p. 33–45.
- STASZEWSKI, Jacek. *August II Mocny*. Wrocław, 1998.
- STASZEWSKI, Jacek. *O miejsce w Europie: stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wie-
ku*. Warszawa, 1973.
- UJMA, Magdalena. Działalność gospodarcza Sapiechów w ekonomii szawelskiej w świetle rachunków z lat
1677–1680. In *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*. Red. Krzysztof STĘPNIK. Lublin, 2007, s. 341–347.
- UJMA, Magdalena. *Latyfundium Jana Sobieskiego 1652–1696*. Opole, 2005.
- VITS'KO, Dzmitryi. Baiāvyiā dzeiānni 1701 hoda i pachatak supratsoūnitstva Sapehaū sa Shvetsyiāi.
ARCHE, 2014, № 6 (127), s. 71–107.
- VITS'KO, Dzmitryi. Députatskiiā soīmiki VKL 1699 h. *Arche*, 2015, № 12 (145), s. 164–193.
- VITS'KO, Dzmitryi. Sproby rėspublikantsaū damahchysiā ūlady nad voiskam VKL u 1697–1698 h. *Be-
laruski Histarychny Ahliād*, 2008, t. 15, ssh. 1–2 (28–29), s. 305–328.
- VITS'KO, Zmitser. Vybarchniāi kampaniā 1701 h. u Viālikim Kniāstve Litoūskim (pershaiā sproba skilkanniā
soīma). In *Aktual'nye problemy istorii i kultury. Vyp. 2: Parlamentaryzm u Viālikim Kniāstve Litoūskim u XVIII
stahoddzi*. Sklad. Andrei MATSUK, Robertas IORHAĪSIS. Minsk, 2020, s. 51–92.
- WIĆKO, Dzmitry. Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim. *Zapiski Histo-
ryczne*, 2014, t. 79, z. 2, s. 29–53.
- WASILEWSKI, Tadeusz. Walka o zrównanie praw szlachty litewskiej z Koroną od unii lubelskiej do
początku XVIII wieku. *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1, s. 45–62.
- WOLIŃSKI, Janusz. Koekwacja praw na Litwie 1697 r. In *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w.: prace
ofiarowane Władysławowi Czaplinskiemu w 60 rocznicę urodzin*. [Kom. red. Józef GIEROWSKI et al.].
Warszawa, 1965, s. 189–192.

ŽEMAITIJA AND THE INTERNAL STRUGGLES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE LATE 17TH AND EARLY 18TH CENTURIES

Gintautas Sliesoriūnas

Summary

The active involvement of the Žemaitijan nobility in the struggle between magnate fac-
tions that emerged in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) at the end of the 17th cen-
tury, and their support for the anti-Sapieha coalition, resulted from the specific features
of land ownership in Žemaitija. Compared to other voivodeships in the GDL, there was

relatively more Crown land in the region. Larger royal holdings were called elderships (*starostwo*). In the late 17th century, almost a fifth of the population of Žemaitija lived on Crown land (not counting the Šiauliai Ekonomija). In the last decades of the 17th century, these land holdings were burdened with the largest obligations to maintain the army of the GDL, which was constantly at war. An army wintering fee (*hiberna*) was levied in these holdings, despite the decisions of the Sejm of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The elderships paid this tax, even when, due to the frequent dissolution of the Sejm, the private estates of the nobility evaded the taxes imposed by the Sejm. The obligation to provide accommodation for the army during the winter season caused even greater outrage among the nobility, especially those who administered or lived on Crown land. This duty gave rise to constant conflicts with the nobility. The disproportionate distribution of the army wintering fee between different elderships triggered many conflicts as well. All this meant that, compared to other regions of the GDL, Žemaitija was more burdened with obligations and taxes to maintain the army of the GDL. As a result, the Žemaitijan nobility was particularly supportive of the idea to harmonise the rights of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, which at that time was called 'equalisation' (*koekwacja*).

This idea brought together the nobility of the GDL who rebelled against the hegemony of the Sapieha magnate family. However, the hopes of the Žemaitijan nobility not only to abolish the Sapiehas' hegemony through 'equalisation', but also to throw off the higher burden of maintaining the army of the GDL in Žemaitija did not materialise. The Election Sejm that convened in 1697 passed the Law on the Equalisation of Rights of Poland and Lithuania. As the law ordered the deployment of the army of the GDL in the Ekonomijas (royal holdings) of Hrodna and Alytus, in the '*ekonomija*' of the Pinsk district court *starosta*, in the Sokółka forest district, and in the elderships of the Brest voivodeship, these provisions met the expectations and interests of the Žemaitijan nobility almost ideally. In practice, however, the army remained in Žemaitija. Initially, it was part of the GDL army that supported the Confederation by refusing to obey the commander-in-chief of the army, Grand Hetman Kazimierz Jan Sapieha. Later, units of the Saxon army were stationed in Žemaitija. Finally, from the end of 1701, the region became a theatre of active military operations in the Great Northern War.

Another feature of Žemaitija that made the region an arena of fierce clashes between magnate factions was that the leaders, or at least politically active members of all major factions, had residences or large estates there. These large private estates meant a certain concentration of clients and servants of these magnates in Žemaitija, which enabled the magnates to influence institutions of local government, first of all the *sejmiks* (local parliaments).

The Sapiehas came into conflict with King John III Sobieski, and in the election to the throne in 1697 they did not support the Elector of Saxony, who won the fight for the throne of the Commonwealth and chose the name of Augustus II at his coronation. Consequently, the Sapieha faction began to lose its influence in the competition for the king's favour in allocating positions in Žemaitija. The appointment policy of the new king changed the balance of power in Žemaitija, and also from an economic point of view, in a direction that was unfavourable to Sapieha at the end of the 17th century. This became especially evident after the two most influential officials in Žemaitija, senators of

the Commonwealth and important supporters of Sapieha in the region, the Bishop of Žemaitija Kazimierz Pac (1695), and the Starosta of Žemaitija Piotr Michał Pac (1696), passed away. They were replaced by harsh opponents of Sapieha. After Grzegorz Antoni Ogiński, the factual leader of the anti-Sapieha coalition that formed in the GDL, became the Starosta of Žemaitija in 1698, he turned Žemaitija into a centre for the anti-Sapieha movement in the GDL.

In the late 17th century, however, none of the most important political factions of magnates operating in the GDL achieved absolute domination in Žemaitija. Therefore, a fierce political struggle, which often took violent forms, broke out, manifesting itself first in the activities of the Žemaitijan *sejmiks*. The influence of the pro-Sapieha faction in Žemaitija began to weaken around 1695–1696. After the turn of 1697 and 1698, the faction had to fight for survival, and after the Battle of Valkininkai (Olkieniki) on 18 November 1700, it completely lost its influence over the Žemaitijan *sejmiks*. However, with the changing political climate in the region, Žemaitija became the first part of the GDL to find itself in the zone of active fighting in the Great Northern War. It remained so until the end of 1709. The events of this war revealed that, despite the obvious achievements of the anti-Sapieha coalition, the so-called ‘Republicans’, they failed to completely eliminate the political support for Sapieha in Žemaitija.